

Шевченко А. В.

здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня
спеціальності «Психологія»
(Херсонський державний університет)

Попович І. С.

професор кафедри психології,
доктор психологічних наук, професор,
(Херсонський державний університет)

АНАЛІЗУВАННЯ ПРИЧИН ВИНИКНЕННЯ ВИВЧЕНОЇ БЕЗПОРАДНОСТІ У ДІТЕЙ

Постановка проблеми. Формування і розвиток дитячої психіки залежить від низки різноманітних чинників. Серед цих чинників є фізіологічні – стан здоров'я, побутові чинники – можливість забезпечення всім необхідним для життя. Безумовно, особливу роль відіграють соціальні чинники, а саме сімейне благополуччя, атмосфера піклування та захисту. Дитячо-батьківські стосунки є важливою детермінантою у цьому процесі. Кожен з батьків прагне оберігати та захищати власну дитину. Звісно, що коли бажання допомогти стає дуже великим це може інколи нашкодити дитині, адже це може бути сприятливим підґрунтям для формування «вивченої безпорадності».

Виклад основного матеріалу. Феномен вивченої безпорадності почав дослідниками вивчатися у 20-му сторіччі завдяки експериментам М. Селігмана над тваринами. З того часу неперервно досліджуються особливості прояву, формування, профілактики та корекції цього явища у людей багатьма вченими, серед яких Н. Батурін, Н. Задвоних, О. Волкова, А. Ковальова, В. Ромек. Досить актуальним є дослідження вивченої або завченої безпорадності у дітей, яке провели Д. Цирінг, О. Сагалакова, О. Забеліна [6].

Вагомий вклад у вивчення даного явища зробила дослідниця Д. Цирінг. На думку авторки, сім'я є одним з чинників формування особистісної безпорадності у дитячому віці. У своєму дослідженні вона дійшла до таких висновків, що безпорадність дітей формується в сім'ях, які мають один із наступних стилів виховання: гіперпротекція (надмірний контроль над будь-якими діями та вчинками дитини, та як наслідок відсутність самостійності та залежність від

особи матері чи батька); підвищена моральна відповідальність батьків (коли батьки «добрими» намірами хочуть вирішити усі проблеми дитини); авторитарний або деспотичний стиль виховання (жорстоке відношення до дитини, незадоволення її потреб, відсутність близького емоційного контакту); непослідовний або хаотичний стиль виховання (відсутність сталого реагування на одні й ті ж ситуації, як наслідок дитина не знає чого очікувати: покарання чи заохочення) [6]. Саме очікування є базовою складовою саморегуляції поведінки дитини [8], будівельним матеріалом конструювання дитиною свого майбутнього [3]. Самооцінка, яка знаходиться у контурах соціальних очікувань дитини, здійснює вагомий асиміляційний вплив на діяльність індивіда [4]. Ще одним потужним механізмом, на який звертає увагу дослідниця А. Шевченко, є соціальна бажаність [10]. Соціальна бажаність у вимірах ціннісних орієнтацій дитячо-батьківських стосунків здатна підсилити виникнення і розвиток феномену «вивченої безпорадності» [7].

Особистісна безпорадність дитини може формуватися внаслідок неконтрольованих травмувальних подій. Вона пов'язана з відсутністю або ж дефіцитом у дитини власних внутрішніх ресурсів для вирішення проблем різної складності, а для батьків безпорадність дає можливість підкріплювати переконання про те, що їх допомога необхідна дитині навіть в тих ситуаціях, в яких інші діти справляються самостійно, або ж можливість виправдати свою жорстокість та агресивну поведінку [4].

Дослідниця Н. Задворних вважає, що причиною виникнення завченої безпорадності у дітей може слугувати відсутність успіху. Безпорадність може виникати внаслідок відсутності диференціації між реальним «Я» та ідеальним «Я» (дитина ідеалізує себе та при першій невдачі почуває себе безпорадною), «безпрограшні» дії мають невдале або безуспішне закінчення, серія невдач знижує бажання повторювати спроби, щоб змінити ситуацію [2, с. 377].

Вчений М. Селігман виокремлює низку причин виникнення безпорадності: 1) несприятливі та неконтрольовані події власного життя (образи, скандали між батьками, їх розлучення, хвороба та ін.); 2) несамотійність дитини, яка

викликана «неправильним» вихованням; 3) досвід спостереження безпорадних людей [9].

Дослідники В. Гагай та Т. Феденкова вважають, що чинником формування вивченої безпорадності можуть виступати мотиви виховання та батьківства, які наділені регулювальним впливом у цій діяльності. Вчені вказують, що саме характер мотивації виховання буде визначати ставлення батьків до дитини на трьох рівнях: емоційному, когнітивному та поведінковому. Вони виокремлюють, як провідними, соціальні та інструментальні мотиви виховання у батьків, чії діти мають сформовану вивчену безпорадність. За таких умов, дитина відіграє роль засобу досягнення батьками своїх соціальних і утилітарно-прагматичних потреб [3]. Тобто, не враховуючи можливості дитини, вони пред'являють занадто завищені вимоги, і коли трапляються ситуації невдач, це викликає у дитини почуття невідконтрольності, некомпетентності, які в свою чергу, можуть запустити механізм формування вивченої безпорадності.

Як зазначає О. Волкова, дитячо-батьківські відносини, що характеризуються песимізмом, дефіцитом позитивних підкріплень, сприйняттям дитини як невмілої, незручної знаходять своє місце у внутрішньому психологічному плані особистості дитини. І згодом, дитина інтеріоризує важливе для неї відношення батьків, і починає ставитися до себе негативно. Досвід власних помилкових дій, підкріплений негативною оцінкою ззовні, а потім і внутрішньо, стає підставою вибору песимістичної життєвої стратегії, стратегією вивченої безпорадності [1, с. 100].

Висновки. Вивчена безпорадність формується у дисфункціональних сім'ях з такими стилями виховання як гіперпротекція, з непослідовним стилем виховання, у родинах з підвищеною моральною відповідальністю, у жорстоких батьків. Також, одним з ключових чинників є дитячо-батьківські стосунки, в яких панує дисгармонія, коли дитина стає засобом досягнення власних потреб чи бажань батьків. Травмувальні та невідконтрольні події, відсутність успіху та диференціації між реальним «Я» та ідеальним «Я», несаможиттєвість та залежність, відношення до дитини як до невмілої – все це породжує та запускає

в дію механізм вивченої безпорадності, який буде впливати на майбутнє дитини, її становлення як особистості, та й на усе її життя.

Список літератури:

1. Волкова О. В. Принцип эмерджентности как основание разработки принципиально нового подхода к изучению генеза выученной беспомощности. Сибирский психологический журнал. 2018. № 68. С. 93-108.
2. Задворных Н. В. Причины проявления симптомов в сценариях выученной беспомощности. Интеллектуальные ресурсы – региональному развитию. 2019. Т. 5. № 2. С. 374-378.
3. Попович І. С. Конструювання особистістю моделі очікуваного майбутнього. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: психологічні науки : зб. наук. праць ХДУ. Херсон: ВД «Гельветика», 2015. Вип. 6. С. 145-154.
4. Попович І. С. Самооцінка як критерій соціально-психологічних очікувань. Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С Костюка АПН України. К.: «ГНОЗІС», 2010. Т. 12, ч. 3. С. 326–333.
5. Феденкова, Т. В., Гагай В. Детско-родительские отношения как фактор формирования выученной беспомощности младших школьников. Материалы XXII научно-практической конференции аспирантов, магистрантов и бакалавров, 2018. С. 86-89.
6. Циринг, Д. А. Психология личностной беспомощности: автореф. дис. канд. психологических наук: 19.00.01. Томск, 2010. 42 с.
7. Popovych, I., Shevchenko, A., Galvez, L. M., Klenina, K. Research of the relationship between social desirability and value orientations of adolescents. Revista Notas Históricas y Geográficas. 2020. 26(1). P. 241-268. <https://www.revistanotashistoricasygeograficas.cl/index.php/nhyg/article/view/339>
8. Popovych I. S. Social expectations – a basic component of the system of adjusting of social conduct of a person. Australian Journal of Scientific Research. 2014, 2(6), P. 393–398.
9. Seligman, M. E. P. Helplessness: On depression, development, and death. San Francisco: W. H. Freeman, 1975. 250 p.
10. Shevchenko, A. V. Research on the correlation between social desirability and value orientations in adolescence. Insight: the psychological dimensions of society. 2019. 1. P. 90-94. <https://doi.org/10.32999/2663-970X/2019-1-14>